

**MUMTOZ NASR POETIKASI VA UNING XOJA IJODIDAGI IFODASI
(“MIFTOHU-L-ADL” VA “GULZOR” ASARLARI MISOLIDA)**

Safarov Jahongir Eshmurodovich

Qarshi xalqaro universiteti o'qituvchisi

**ПОЭТИКА КЛАССИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ И ЕЁ ВЫРАЖЕНИЕ В
ТВОРЧЕСТВЕ ХОДЖИ (НА ПРИМЕРЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ «МИФТАХ УЛ-
АДЛ» И «ГУЛЗОР»)**

Сафаров Жахонгир Эшмуродович

«Преподаватель Международного университета Карши»

Annotatsiya: *Mazkur maqolada mumtoz sharq nasrining poetik xususiyatlari hamda ularning Hoja ijodida, xususan “Miftohu-l-adl” va “Gulzor” asarlarida namoyon bo‘lishi adabiy-tahliliy jihatdan o‘rganiladi. Tadqiqotda mumtoz nasr poetikasining asosiy unsurlari - janr, kompozitsiya, obrazlar tizimi, til va uslub masalalari yoritilib, Hoja asarlarida bu poetik elementlarning didaktik-axloqiy g‘oya bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Maqolada Hoja ijodi mumtoz nasr poetikasining o‘ziga xos va yetuk namunasi sifatida ilmiy asosda baholanadi.*

Kalit so‘zlar: *mumtoz nasr, poetika, Hoja, Miftohu-l-adl, Gulzor, didaktik adabiyot, badiiy til, axloqiy g‘oya.*

Аннотация: *В данной статье с литературоведческо-аналитической точки зрения рассматриваются поэтические особенности классической восточной прозы и их проявление в творчестве Ходжи, в частности в произведениях «Мифтах ул-Адл» и «Гулзор». В исследовании освещаются основные компоненты поэтики классической прозы — жанр, композиция, система образов, язык и стилистические особенности, а также раскрывается внутренняя связь этих поэтических элементов с дидактическими и нравственными идеями в сочинениях Ходжи. В статье дается научная оценка творческого наследия Ходжи как самобытного и зрелого образца поэтики классической прозы.*

Ключевые слова: *Классическая проза; поэтика; Ходжа; «Мифтах ул-Адл»; «Гулзор»; дидактическая литература; художественный язык; нравственная идея.*

Sharq mumtoz adabiyoti taraqqiyotida nasriy asarlar alohida o‘rin tutadi [10]. Mumtoz nasr nafaqat voqealarni bayon qilish vositasi, balki muayyan estetik, axloqiy va didaktik g‘oyalarni badiiy shaklda ifodalashning muhim adabiy shakli sifatida shakllangan. Ayniqsa, XIV–XVI asrlarda yaratilgan didaktik-nasriy asarlar Sharq adabiy tafakkurining yuksak bosqichini namoyon etadi. Ana shu jarayonda Xoja (Poshshoxo‘ja ibn Abdulvahhobxo‘ja) ijodi mumtoz nasr poetikasining yetuk va o‘ziga xos namunasi sifatida e‘tiborga loyiqdir. Xojaning “Miftohu-l-adl” va “Gulzor” asarlari Sharq nasriy an‘analarini davom ettirgan holda, muallifning axloqiy-falsafiy qarashlari, ijtimoiy adolat haqidagi mulohazalari va badiiy tafakkurini mujassam etgan muhim manbalardir. Mazkur maqolada mumtoz nasr poetikasining asosiy xususiyatlari hamda ularning Xoja ijodida qay darajada va qanday shaklda ifoda topgani ilmiy-tahliliy jihatdan yoritiladi [3]. Mumtoz sharq adabiyotida nasr janri poetik imkoniyatlari jihatidan alohida ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, u badiiy tafakkur, axloqiy g‘oya va falsafiy qarashlarning mujassam ifodasi sifatida shakllangan. Mumtoz nasr faqat voqeabandlik yoki axborot berish vositasi emas, balki ma‘no, ramz va estetik ta’sirni uyg‘unlashtirgan murakkab poetik tizimdir [4].

O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida didaktik nasr namunalarining muhim o‘rin tutishi bejiz emas. Ushbu asarlarda axloqiy, ijtimoiy va ma‘naviy masalalar badiiy-poetik vositalar orqali ifodalanadi. Shu nuqtayi nazardan Xoja ijodi, xususan “Miftohu-l-adl” va “Gulzor” asarlari mumtoz nasr poetikasining yetuk namunalaridan biri sifatida alohida e‘tiborga loyiqdir. Mumtoz Sharq nasri o‘ziga xos poetik qonuniyatlarga ega bo‘lib [2], u quyidagi asosiy unsurlar orqali namoyon bo‘ladi: Mumtoz nasrda pandnoma, axloqiy risola, hikoyat, masnaviy-nasriy qorishma janrlar keng tarqalgan [7]. Bu asarlarda qat’iy syujetdan ko‘ra, mantiqiy-kompozitsion izchillik ustuvor bo‘ladi. Hikoyatlar zanjiri, masal va rivoyatlar orqali asosiy g‘oya ochib beriladi.

Mumtoz nasr obrazlari ko‘pincha tipik va ramziy xarakterga ega. Podshoh, vazir, donishmand, darvesh, zolim va adolatparvar obrazlari orqali ijtimoiy va axloqiy g‘oyalar talqin etiladi [5]. Obrazlar individual psixologik tahlildan ko‘ra, ma‘naviy-axloqiy fazilatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Mumtoz nasr tili badiiy-bezakli, tasviriy

vositalarga boy bo‘lib, Qur‘on oyatlari, hadislar, hikmatli so‘zlar, maqollar va she‘riy parchalar bilan uyg‘unlashadi. Saj‘, istiora, tashbeh kabi badiiy san‘atlar nasr poetikasining muhim belgilaridan hisoblanadi [13].

“Gulzor” asari ham didaktik ruhda yozilgan bo‘lib, unda axloqiy-falsafiy masalalar markaziy o‘rin egallaydi [8]. Asar nomining ramziy ma‘nosi ham mumtoz poetik tafakkur bilan uzviy bog‘liqdir. Gulzor - inson ma‘naviyati, axloqiy kamoloti va ruhiy poklanishining ramzi sifatida talqin qilinadi [11]. Asarda qisqa hikoyatlar, pand-nasihatlilar va badiiy lavhalar orqali axloqiy g‘oyalar ochib beriladi [12]. Tilining ravonligi, badiiy tasvir vositalarining mo‘‘tadil qo‘llanilishi asarning o‘quvchi uchun tushunarli va ta‘sirchan bo‘lishini ta‘minlaydi. “Gulzor”da ham obrazlar umumlashgan bo‘lib, ular muayyan axloqiy sifatlarning tashuvchisi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jihat asarni mumtoz nasr poetikasining an‘anaviy, ammo badiiy jihatdan pishiq namunasi sifatida baholash imkonini beradi.

Bundan tashqari, Xojaning «Ikki asari «Miftohul adl» va «Gulzor»da bayon etilgan «Mahmud va Ayozi» hikoyatlarining talqini haqida so‘zlasak. «Miftohul adl» asarida ushbu qahramon «shoshqaloq», surab-surishtirmay ish ko‘ruvchi qilib tasvirlangan [9]. Ya‘ni, hikoyatdagi shoh Mahmud obrazi «yetti o‘lchab bir kes» maqoliga zid ravishda, aldamchi vazirining yolg‘on nag‘masiga ishongan holda ish ko‘rgan bo‘lib namoyon bo‘ladi. Ushbu rivoyatda sulton Mahmud G‘aznaviy – oshiqshoh timsolida kelganligi faqat bir jumlada o‘z ifodasini topadi: «Sulton Mahmud G‘aznaviy Ayozi xoslaridan ziyodroq yaxshi ko‘rar edi». Lekin shu ta‘rifning o‘ziyoq an‘anaviy uslubning oshiq-ma‘shuq xarakterini ochib bersa-da, hikoyat tasavvufiy ilohiy ishq ruhida sug‘orilgan bo‘lsa-da [1, 6], undagi voqeotlarda ko‘proq real hayot - saroydagi jirkanch munosabatlar tasviri aks etadi. Muallif o‘z dunyosidagi ziddiyatlarni shohlar va xoslar o‘rtasidagi o‘zaro muomala rishtalarining to‘siqlarga uchrashiga saroy a‘zolari sababchi bo‘lib qolishini ijod olamiga kiritib, hikoyatini shu saviyada yaratgan. Hikoyatning markaziy planida «ilohiy ishq» maqomi tursa-da, Xojaning maqsad yo‘nalishi – shoh va sultonlarning mudroq qalbini, basir ko‘zini ochishga, adolatli hukmlarni chiqarishga chorlaydi. Ayni paytda ushbu hikoyatda vazir obrazi borki, u

bo'htoni bilan o'z boshiga o'zi yetadi. Muallif bu bilan «har kim ekkanini o'radi» maqolini isbotlaydi. Xoja hikoyatlarining barchasi o'zining poyonida yaxshilik yechimini oladi. Ayozi obrazi ma'shuq timsoli, oqil va dono tarzda ish ko'ruvchi, shunga muvofiq harakat qiluvchi bo'lib keladi. Bu obraz o'zining dono fikrlari bilan shohni qoyil qoldiradi, xuddi sha'mga parvona talpinganidek. Lekin, Xoja asarining boshqa o'rindagi hikoyatida sulton Mahmud nihoyatda zolim tarzda gavdalanadi va vaziri «bisyor oqil» ekanligi bayon etiladi. Lekin bunda Ayozi obrazi yo'q. Ayni paytda shohning ichki ruhiyatidan ko'ra, ma'naviy ishq, botiniy intilishlardan ko'ra ko'proq, shu dunyomizdagi shohlarga xos xarakter – zolimlik aks etadi. Aytish mumkinki, Xoja «Miftohul adl»da shoh Mahmud obrazini foniy olam vakiliga aylantirgan va unga ko'proq manmanlik xususiyatini bergan hamda Ayozi obrazini zukko, itoatkor xos qilib tasvirlagan. Muallifning bu bilan ko'proq dunyo ahli sultonlarini odillikka chorlaganligi sezilib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. - Toshkent: Fan, 1996.
2. Fitrat. Adabiyot qoidalari. - Toshkent: O'qituvchi, 1995.
3. Hamidulla Boltaboyev. Mumtoz nasr poetikasi va uslub masalalari. - Toshkent: Fan, 2004.
4. Ibrohim Haqqul. Mumtoz adabiyot poetikasi masalalari. - Toshkent: Fan, 2002.
5. Mumtoz Sharq nasrida axloqiy konsepsiya masalalari // Sharqshunoslik jurnali, №2, 2020.
6. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. - Toshkent: Movarounnahr, 2009.
7. Pandnoma an'analarning o'zbek nasridagi o'rni // Adabiyotshunoslik masalalari, 2019.
8. Poshshoxo'ja ibn Abdulvahhobxo'ja. Gulzor. - Toshkent: Sharq, 1962.
9. Poshshoxo'ja ibn Abdulvahhobxo'ja. Miftohul-adl. - Toshkent: Fan, 1962.
10. Rahmonov N. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. - Toshkent: Universitet, 2010.
11. Sa'diy Sheroziy. Guliston. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1989.
12. Xoja ijodida didaktik g'oyalar talqini // O'zbek tili va adabiyoti jurnali, №3, 2018.

13.Yoʻldoshev Q. Badiiy matn va talqin muammolari. - Toshkent: Akademnashr,
2015.